

**ЗАКАРПАТТЯ – ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ:
ВІД ЗДОБУТТЯ АВТОНОМІЇ
ДО ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ
(до 70-річчя Карпатської України)**

Боротьба закарпатців за автономію та справедливе визначення західних кордонів краю (зі Словаччиною) тривала протягом усього майже двадцятирічного періоду існування Першої, домюнхенської Чехословацької республіки (1918–1938 рр.), до складу якої після Першої світової війни увійшло Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь. Цей рух русинів-українців по обидва береги Ужа був справді всенародним: у ньому брали участь практично всі політичні партії, громадські об'єднання і національно-культурні товариства Закарпаття, що виступали активною опозицією центральній владі. Однак політично-класові й національно-культурні розбіжності їх програм, зокрема протистояння русофільського та українського напрямків в суспільно-політичному житті краю, були саме тим фактором, який полегшував правлячим колам ЧСР тривалий час утримувати цей масовий патріотичний рух в безпечних для Праги рамках¹.

Ситуація докорінним чином змінилася в другій половині 30-х років ХХ ст., коли, з одного боку, в Закарпатті відбулися радикалізація громадсько-політичного життя навколо питань національно-культурного розвитку та реалізації автономних прав краю й зростання античеських настроїв серед місцевого населення, а з іншого – в Європі загострилася міжнародна обстановка і політична криза напередодні Другої світової війни. До Чехословаччини висунули свої територіальні претензії практично усі сусідні держави і насамперед Німеччина, що розгорнула активну кампанію по її внутрішній і зовнішній дестабілізації. Всі зусилля керівників ЧСР не змогли убезпечити її від наростаючої зовнішньополітичної ізоляції. Великі держави, які раніше підтримували демократичну Чехословаччину і стабільність в Центральній-Східній Європі в цілому, дедалі більше потурали експансіоністській політиці Німеччини, що прикривалася лозунгом права націй на самовизначення. Це яскраво виявилось під час аншлюсу Австрії 12 березня 1938 р.

На черзі була Чехословаччина, послаблення міжнародного становища якої вплинуло, незважаючи на в цілому загалом ліберальну її національну політику, на зростання і консолідацію античехословацького автономістського й сепаратистського руху як серед судетських німців, так і в Словаччині та Закарпатті. Дуже швидко політика потурання

Німеччині з боку Великої Британії та інших великих держав Європи, готовність Угорщини та Польщі взяти участь в античехословацькій акції підштовхнули А.Гітлера до рішучих дій.

Спровокувавши напруження на німецько-чехословацькому кордоні, він домігся скликання 29–30 вересня 1938 р. міжнародної конференції в Мюнхені за участю керівників урядів Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії, яка задовольнила ультимативні німецькі вимоги щодо ЧСР: до третього рейху, зокрема, було приєднано високорозвинуту в промисловому відношенні Судетську область, де проживало понад 3 млн. німців. Польща, у свою чергу, на початку жовтня 1938 р. отримала Тешинську Сілезію, а через місяць за рішеннями Першого Віденського арбітражу південну частину Словаччини та найбільш розвинені райони Закарпаття було передано Угорщині. В цілому, Чехословаччина втратила одну третину своєї території з населенням 5 млн. чоловік і 40% свого промислового потенціалу. Зраджена союзниками, країна опинилася у стані глибокої політичної кризи, віч-на-віч із нацистською Німеччиною.

Кризую та послабленням центральної виконавчої влади (5 жовтня 1938 р. на знак протесту проти політики диктату і розвалу Чехословацької республіки пішов у відставку з посади президента республіки Е. Бенеш) поспішили скористатися словацькі й закарпатські автономісти. Спочатку словаки, а слідом за ними закарпатські русини-українці проголошують автономію. Прага змушена була затвердити автономні уряди Словаччини (7 жовтня) і Підкарпатської Русі (11 жовтня). Перша Чехословацька республіка припиняє своє існування, а наступне піврічне існування урізаної з усіх боків Чехо-Словаччини увійшло в історію як період Другої республіки, побудованої на федеративних засадах.

Щодо Закарпаття, то цей короткотривалий період увійшов в історію як час розбудови української державності в краї, активної, хоча і неоднозначної за результатами діяльності його автономних урядів².

Утворення Карпато-української держави стало наслідком, перш за все, цілеспрямованої багаторічної боротьби патріотичних сил краю. Водночас значний вплив на суспільно-політичні процеси в Європі взагалі, Чехо-Словаччині та Карпатській Україні зокрема, справив міжнародний фактор. Справа в тому, що короткочасне існування Карпатської України не просто збіглося з гострою політичною кризою в Центрально-Східній Європі напередодні Другої світової війни: це державне утворення багато в чому було породжене саме цією міжнародною кризою, стало одним із її проявів. Втім, як справедливо підкреслює дослідник історії Карпатської України М. Вегеш,

«незважаючи на складність тогочасної міжнародної обстановки, Закарпаття, де компактно проживало українське населення, виявилось єдиним регіоном, яке вибороло автономні права і будувало свою державність у союзі з чехами і словаками»³. Більше того, за переконанням іншого відомого дослідника історії Закарпаття В. Маркуся, «юридичний статус Карпатської України з жовтня 1938 до березня 1939 рр. далеко переходив рамки автономії, визначені в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій конституції з 1920 р. Він наближався до федеральної моделі міждержавних та понаддержавних структур. Очевидно, це була своєрідна модель федералізму, бо перебувала у процесі розвитку»⁴.

Отже, 11 жовтня 1938 р. в Празі було затверджено перший автономний уряд Закарпаття – Раду Міністрів Підкарпатської Русі (офіційна назва). Цій важливій в історії Закарпаття події передували не лише складний перебіг процесів на міжнародній арені, про що вже йшлося, але й суттєві зміни в суспільно-політичному житті краю, зокрема компромісні домовленості між представниками основних політичних партій, які входили до двох блоків (орієнтацій) – русофільського (Центральна руська народна рада, Автономно-землеробський союз, Руська національна-автономна партія) і українського (Перша Українська народна рада, Соціал-демократична партія).

Ще 21 вересня 1938 р. вперше представники обох орієнтацій підписали спільну декларацію щодо створення автономної адміністрації в Закарпатті, яку було вручено уряду ЧСР та дипломатичним представництвом західних держав у Празі. А 8 жовтня в Ужгороді відбулася нарада представників обох орієнтацій за участю депутатів празького парламенту і сенату від Закарпаття, де було вирішено «домагатися для Підкарпатської Русі тих самих прав, які одержала й одержить Словаччина», досягнута компромісна домовленість щодо персонального складу автономного уряду, а також створена Національна рада Підкарпатської Русі. До її складу увійшли представники практично всіх основних політичних сил краю⁵. Того ж дня у меморандумі центральній владі в Празі Національна рада оголосила себе «єдиним законним представником всіх руських областей Карпат і всього його населення, для якого забезпечується самовизначення і самоуправління». Також вимагалось негайної заміни значної частини чеських урядовців в краї місцевими кадрами та прийняття закону про Підкарпатську Русь⁶.

У відповідь на ці вимоги 8 жовтня голова нового чехословацького уряду Я. Сирови звільнив з посади губернатора краю К. Грабаря і призначив повноважним міністром для Підкарпатської Русі вихідця із Закарпаття І. Парканія. А 10 та 11 жовтня він прийняв в Празі і провів

переговори з представниками Національної ради Підкарпатської Русі, після чого Рада міністрів ЧСР затвердила персональний склад автономного уряду із 6 чоловік – відомих політичних діячів Закарпаття, що були депутатами чехо-словацького парламенту і сенату.

Перший автономний уряд Підкарпатської Русі очолив Андрій Бродій – лідер русофільського напрямку в краї, голова Автономно-землеробського союзу. Поряд з посадою прем'єра він отримав портфель міністра шкільництва і міністра федерального уряду в справах Підкарпатської Русі. Міністром внутрішніх справ став Едмунд Бачинський – один із керівників Республіканської землеробської (аграрної) партії на Закарпатті. Один із лідерів Національної ради Підкарпатської Русі соціал-демократ Юліян Ревай став міністром комунікацій, а лідер Руської національно-автономної партії Степан Фенцик – міністром без портфеля (питання встановлення словацько-закарпатських кордонів). Державними секретарями в уряді стали представник Автономно-землеробського союзу на Пряшівщині Іван П'єшак (питання юстиції) і лідер українського напрямку в Закарпатті, голова Народно-християнської партії Августин Волошин (питання охорони здоров'я і соціального забезпечення). Отже, до першого автономного уряду увійшло четверо представників русофільського і двоє (Ю. Ревай та А. Волошин) – українського напрямку, що, на думку сучасних дослідників, було компромісним рішенням і в цілому реально відображало співвідношення сил між двома головними політичними блоками Закарпаття⁷.

Автономний уряд А. Бродія проіснував всього 15 днів – з 11 по 26 жовтня 1938 р. Першочерговим завданням для нього було врегулювання територіальних проблем, зокрема вирішення питання кордону між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. Він розпочав широку кампанію за приєднання до краю східнословацьких районів (Пряшівщини), заселених переважно русинами-українцями. Зокрема, відразу після затвердження уряду Підкарпатської Русі міністр С. Фенцик відправився з Праги до Пряшева для обговорення цього питання і пропагандистської роботи серед місцевого населення. У своїй першій прем'єрській промові Бродій відверто заявив, що «первое правительство Карпатской Руси предпримет все меры, чтобы объединить все русские области в Карпатах (от Попрада до Тисы) в одно целое, свободный штат»⁸.

Але надмірна активність уряду в цьому напрямку відсунула на другий план розв'язання не менш злободених для Закарпаття проблем – господарсько-фінансових, соціальних, внутрішньополітичних, зокрема боротьбу з угорськими і польськими озброєними групами, які все

частіше проникали в край, викликаючи неспокій, хаос і жертви у молодій державі.

Уряд А.Бродія провів всього три засідання⁹. Перше засідання Ради міністрів Підкарпатської Русі відбулося в Ужгороді 15 жовтня 1938 р. На ньому були розглянуті і затверджені основні органи самоуправління, які склалися із 9 міністерств, розподілені функціональні обов'язки між міністрами, а також вирішено вимагати для себе тих же прав, що отримала виконавча влада в Словаччині. Було засновано «Урядовий Вісник» для публікації розпоряджень автономного уряду, який до рішення Сойму про офіційну мову вирішено було друкувати руською і українською мовами. На цьому ж засіданні обговорювалися й господарські проблеми краю, передовсім продовольча ситуація і заходи уряду для її поліпшення: було констатовано, що в жовтні 1938 р. у Підкарпатську Русь із Румунії завезено 170 вагонів кукурудзи.

На другому засіданні автономного уряду, що відбулося 18 жовтня, обговорювалися насамперед питання складного міжнародного становища Підкарпатської Русі. Зокрема, було заслухано доповідь С.Фенцика про політичну ситуацію на Пряшівщині та переговори про кордони з урядом Словаччини. Вирішено продовжити ці переговори, для чого затверджено спеціальну комісію. Водночас Рада міністрів Підкарпатської Русі висловила гострий протест словацькому прем'єр-міністру Й. Тисо з приводу вжитих ним репресивних заходів до організаторів руху за приєднання Пряшівщини до Закарпаття. Ю. Ревай доповів урядові про проведені переговори з міністром закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковським, на яких йшлося, зокрема, про необхідність заборони вивозу державного і приватного майна з території республіки і краю. Обговорювалися також питання надання амністії, співробітництва з Німеччиною, ліквідації чеських шкіл в населених пунктах краю з незначною кількістю чеських родин тощо. А. Волошин інформував уряд про організацію підкарпатського центру соціального забезпечення тощо.

В центрі уваги третього засідання кабінету міністрів А. Бродія, яке тривало два дні – 22 і 23 жовтня 1938 р., була внутрішньополітична ситуація в Закарпатті та навколо неї. Міністр Е. Бачинський проінформував уряд про результати складного переговорного процесу між ЧСР і Угорщиною щодо встановлення нових кордонів між ними, який зайшов на той час у глухий кут, та позицію Німеччини в цьому питанні. У зв'язку з цим члени автономного уряду жваво обговорювали можливості й варіанти оптимального реагування на ультимативні вимоги Угорщини щодо заселених переважно угорцями південних територій краю з містами Ужгород, Мукачево та деякими іншими важливими з точки зору функціонування транспортних мереж

населеними пунктами Закарпаття. Насамперед, було створено комісію в складі відомих закарпатських вчених (П. Сова, Г. Геровський, М. Кондратович, М. Бескид та І. Панькевич), перед якою ставилося завдання науково довести, що Закарпаття – русинська земля і цим самим «відбивати угорські вимоги».

А наступного дня, 23 жовтня, з приводу політичної ситуації та загрози поділу автономної території, урядом Підкарпатської Русі було прийнято рішення: «Область руських на півдні Карпат, що визначена мирними договорами як автономна одиниця, становить одне невіддільне ціле, частини якого міцно зв'язані як тисячолітньою історією, так і тисячолітніми економічними умовами і братерським співжиттям її корінного автохтонного населення... Цілісність і невіддільність цієї області визнали також і великі союзні і співдружні держави в міжнародних і мирних договорах, змінити політичне становище і приналежність якої вважаємо можливим тільки в її цілості без відторгнення її південної частини від північної і навпаки, можна виключно тільки на основі права самовизначення всього корінного автохтонного населення за демократичним принципом: всенародним голосуванням»¹⁰.

Це рішення автономної влади було передано урядам ЧСР та інших сусідніх і великих західних держав. Були розроблені навіть практичні заходи щодо підготовки до проведення плебісциту в Закарпатті. Слід відзначити, що рішення кабінету міністрів А. Бродія про звернення до урядів зарубіжних держав і проведення плебісциту у питанні, яке торкалося територіальної цілісності республіки, виходило за рамки повноважень автономного уряду Підкарпатської Русі і суперечило конституційним нормам ЧСР. Ідея проведення плебісциту неоднозначно сприймалася також різними політичними силами в Закарпатті. Якщо партії й громадські організації русофільського напрямку цю ідею підтримували і, як стверджують окремі науковці, саме вони на скликаних Бродієм закритих зборах Центральної руської народної ради стали ініціаторами плебісциту, то представники українського напрямку виступили проти¹¹.

Кризова ситуація загострилася після того, як 25 жовтня 1938 р. Угорщина поставила питання, щоб її претензії до частини територій Словаччини і Підкарпатської Русі, де проживало угорське населення, вирішувалося або всенародним плебісцитом, або арбітражем європейських держав. В цей же день празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій, хоча на Закарпатті розпорядженням віце-губернатора А. Бескида була заборонена діяльність лише впливової серед населення Комуністичної партії, яка виступила проти автономії, – інші партії та об'єднання продовжували діяти¹².

Побоюючись несприятливих для себе результатів всенародного референдуму, чехословацька влада на розширеному засіданні за участю кабінетів міністрів автономних Словаччини і Підкарпатської Русі 26 жовтня погодилася на арбітражне рішення з приводу вимог Угорщини. До речі, в цей же день Перша Українська народна рада під керівництвом А. Волошина провів¹³ а нараду в Ужгороді, на якій прийняла рішення: «1. Не противитися відданню мадярської етнографічної території Мадярщині, але 2. Рішуче протестує проти плебісциту; 3. УНР стоїть на принципі федерації народів у теперішній державі».

Незважаючи на це, прем'єр-міністр Підкарпатської Русі А. Бродій не погодився з рішенням центрального уряду і став вимагати проведення на Закарпатті всенародного плебісциту. Його активно підтримував міністр С. Фенцик, який намагався поєднати питання про чехословацько-угорський кордон з проблемою урегулювання закарпатсько-словацького кордону. Як з'ясувалося невдовзі, обидва політики і очолювані ними автономістичні партії вели подвійну гру, орієнтуючись на відрив Закарпаття від ЧСР і отримуючи в цій античехословацькій діяльності підтримку, в тому числі й фінансову, з Угорщини і Польщі.

На знак протесту проти відвертої проугорської діяльності Бродія і Фенцика подають у відставку міністри автономного уряду Підкарпатської Русі Е. Бачинський і Ю. Ревай. Однак федеральний уряд ЧСР їх відставку не прийняв і того ж дня, 26 жовтня, після ухвали відповідних юридичних інстанцій, звільнив з посади прем'єра А. Бродія. Його було негайно заарештовано в Празі, згідно Закону про охорону республіки, за «державну зраду» – зв'язки із ворожими Чехо-Словаччині закордонними елементами і профашистську діяльність на користь Угорщини, агентом якої він тривалий час виступав під кличкою «Берталон». Його соратнику С. Фенцику вдалося втекти в польське посольство в Празі, а потім переїхати до Угорщини¹⁴.

На цій досить драматичній ноті закінчив свою короткочасну діяльність перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який так і не зміг практично контролювати, а тим більше змінити на краще політичну ситуацію в Закарпатті та соціально-економічне становище його населення.

26 жовтня 1938 р. новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі урядом Чехословацької республіки був призначений Августин Волошин – лідер українського напрямку в краї, а міністрами – члени першого автономного уряду Ю. Ревай і Е. Бачинський. Усунення з міністерських посад А. Бродія, С. Фенцика та І. П'єщака тим же розпорядженням празького уряду і передача їх повноважень новому прем'єру робило новий автономний уряд виразно українським. Тому не випадково відразу ж після складання присяги на вірність Чехо-Словацькій республіці А. Волошин

виголосив промову, в якій підкреслив, що забезпечить «народам Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної». Він закликав до співробітництва представників русофільства, але його заклик, як засвідчила подальша діяльність автономного уряду, мав декларативний зміст.

Не маючи своїх людей у складі уряду, русофіли на запропоноване співробітництво не погодились і перейшли у відкриту опозицію до нового уряду – антиукраїнські мітинги, демонстрації й звернення, що проводилися ними в багатьох містах Закарпаття, значно ускладнювало його діяльність¹⁵. Навряд чи сприяв згуртуванню закарпатського суспільства навколо уряду А. Волошина і заклик Української народної ради «Український Народі Підкарпаття!», в якому наголошувалося: «Доля нашого народу на Підкарпатті передана до рук Батька нашого національного відродження о. Августина Волошина... Ми всі повинні відкинути свої особисті справи й розрахунки та з усіх сил іти на поміч нашій владі! Кожний українець-русин, мужчина, жінка, старий чи молодий, повинен приступити до будови нашої молоді держави»¹⁶.

Про чітку українську спрямованість уряду А. Волошина переконливо свідчило й опубліковане 27 жовтня 1938 р. в газеті «Нова свобода» звернення Української народної ради «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали». «Ми віримо, – говорилося у зверненні, – що великий 50 мільйоновий українській народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги, накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми»¹⁷. Це звернення було розцінено українцями, зокрема в Галичині, як заклик до допомоги братам-українцям по той бік Карпат. Почалися масові демонстрації на підтримку уряду Волошина у Львові, Станіславі, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи польсько-чеського кордону галицькими українцями з метою допомоги в розбудові молоді української держави, які з кінця 1938 р. стали масовим явищем¹⁸.

Відомий дослідник міжвоєнної історії Закарпаття М. Болдижар пояснює вибір чехословацьким урядом на посаду голови автономного уряду краю політичного лідера українського напрямку так: «Цьому сприяло ряд факторів: по-перше, призначаючи А. Волошина прем'єром, центральний уряд враховував, що він був освіченою для того часу людиною, мав духовну та світську освіти і сподівався, що в своїй діяльності він буде керуватися принципами нейтральності та релігійно-етичними нормами і не братиме участі в політичних інтригах; по-друге,

уряд добре знав про політичну орієнтацію інших можливих кандидатів у прем'єри і не бажав більше ризикувати, «обпікшись» уже на кандидатурі А. Бродія; по-третє, кандидатура каноника А. Волошина була підтримана прем'єром словацького автономного уряду католицьким священиком Й. Тісо. Отже, волею випадку та в зв'язку з названими вище обставинами А. Волошин вийшов на арену активної політичної діяльності»¹⁹.

Можна погодитися з тим, що А. Волошин дійсно не готувався до такої високої політичної кар'єри. Він сам відверто про це говорив в грудні 1938 р. кореспонденту львівської газети «Діло»: «Сьогоднішня моя праця є такого характеру, про який раніше я ані не думав. Все своє життя я працював як педагог. Переконався я в тому, що наш народ є цілком так інтелігентний, як і інші європейські народи і що лише гноблення робило його апатичним. Тепер він чудом скинув з себе апатичність і ця дійсність дає мені силу і відвагу до тієї праці, яку виконую»²⁰.

Отже, насамперед саме довголітня праця А. Волошина для і серед рідного народу, його переконання, що закарпатці заслуговують на краще майбутнє і готовність заради цього на нові пожертви, а також високий авторитет й народна підтримка Волошина, як і його в цілому лояльне ставлення до Чехо-Словацької республіки, підтримка її конституційних основ і демократичних інститутів та прагнення «забезпечити самостійність Карпато-Української держави в рамках федерації» зумовили вибір його кандидатури на пост прем'єра. І цей вибір не можна вважати випадковим, він був цілком закономірним. З приводу цього призначення чеська газета «Недельні Ліст» 27 листопада 1938 р. в статті «Хто є Волошин» інформувала: «Людина на своєму місці. Мало маємо людей такої ваги, як о. д-р Волошин. Українській народ Підкарпаття виявив для нього таку любов і таке признание, що назвав його «батьком народу». Цієї назви не устійнив ніякий закон – вона створена народом. Його поява має в собі щось, що захоплює. Хоч уже не молодий, зумів пережити всю свою й свого народу трагедію... Назначуючи його прем'єром – влада зробила найщасливіший крок»²¹.

Цікаву характеристику прем'єру Карпатської України дала французька газета «Ле Пті Парізієн» в номері за 5 лютого 1939 р.: «Часто його представляли як типового духовного політика-дипломата з часів Ренесансу. Але цей образ цілком фальшивий... Батько Волошин, – так його кличуть селяни, – дуже приємний, вирозумілий, розумний і реаліст. То ані мрійник, ані фанатик»²². А глава греко-католицької церкви в Західній Україні, Галицький Митрополит й Архієпископ Львівський Андрій Шептицький, гаряче підтримуючи новий уряд Карпатської України і щиро вітаючи о. А. Волошина з призначенням на пост прем'єра, писав: «Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з

якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині... прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народів потреба й апостольської любови священика і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народів, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім... слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання»²³.

Завдання, що стояли перед автономним урядом А. Волошина, були дійсно надзвичайно складними. В першому після призначення прем'єром інтерв'ю редакторові газети «Нова свобода» 30 жовтня 1938 р. він досить детально їх розкрив: «Завдань багато. Числимо на сили свої та на сили громадянства, яке мусить все зробити, щоб закріпити здобутки. Але перше завдання – це оборонити цілість нашого краю, забезпечити спокій і порядок, забезпечити добробут народніх мас... Вже влада має 230 вагонів кукурудзи для бідних і безробітних... Думаю, що народні маси нашого краю здобудуть від своєї молоді держави все, що потрібно для усунення голоду... План публічних робіт маємо широкий. Мусимо побудувати залізниці, дороги, мости, пристосовуючи все до нових умов нашого господарського та культурного життя. Після встановлення й закріплення наших границь, негайно мусимо провадити планову розбудову нашої господарки. То вимагає великої кількості працівних сил та велику суму грошей. Але наші природні багатства є такі великі, що ми вдержимось та забезпечимо собі рівноправне співробітництво з іншими країнами, які нам допоможуть розбудувати промисел та інтенсифікувати хліборобство, скотарство, садівництво та огородництво. Будемо будувати фабрики, щоб зпрацьовувати наші сирівці, будемо зпрацьовувати мінеральні поклади, що стільки їх ховає в собі наша багата земля... Ми всіх шануємо, але вимагаємо, щоб і нас шанували, нікого не будемо кривдити, кожний громадянин без різниці народності й віри буде мати рівне право. Вибороли ми свободу не лише для себе, але для всіх, хто йде з нами й має добру волю до співпраці на нашій землі. Теперішня хвиля диктує нам всім виявити працівність і дисципліну, полишити національні, мовні та політичні суперечки і всім стати до творчої праці, якої вимагає від нас обов'язок перед рідним народом»²⁴.

На жаль, ці завдання через ряд суб'єктивних причин і об'єктивних обставин уряду Волошина так і не судилося повністю здійснити. Не встиг новий автономний уряд Підкарпатської Русі розпочати свою діяльність, як зазнав першої кризи. 2 листопада 1938 р. відбувся

Віденський арбітраж (перший), що став результатом нової змови фашистських Німеччини та Італії з гортистською Угорщиною проти демократичної Чехо-Словаччини. Згідно його рішення ЧСР змушена була віддати Угорщині південні райони автономних Словаччини та Підкарпатської Русі, де проживало переважно угорське населення. Закарпаття, зокрема, втратило понад 12% своєї території (1523 км²), на якій знаходилося 97 населених пунктів, в тому числі найбільші міста краю – Ужгород, Мукачево, Берегово, і проживало близько 175 тис. осіб, серед них – понад 33 тис. українців. Це була важка втрата для автономного краю, особливо з господарського погляду²⁵. З приводу цього Українська народна рада в черговому маніфесті «з болем в серці» сповістила населення краю про вимушену згоду на умови арбітражу, «бо несла наша боротися з світовими державами», але наголосила на тому, «що границі нашої Підкарпатської Держави тепер забезпечені Німеччиною, Італією, Англією та Францією. Польща та Мадярщина прийняли до відома умову, якою зобов'язалися не втручатися до наших внутрішніх справ. Наступає нова доба..., доба будівництва тривких основ державності для цілого нашого народу»²⁶.

Відповідно до рішень Віденського арбітражу евакуація державних установ і майна з територій, що передавалися Угорщині, повинна була завершитися до 10 листопада 1938 р. Уряд А. Волошина переніс свою канцелярію з Ужгорода до Хуста, який став столицею автономної української держави. До речі, майже всі прихильники Бродія та Фенцика, які проводили проугорську діяльність, залишилися на окупованій Угорщиною території, насамперед в Ужгороді і Мукачеві, де сердечно вітали нових угорських господарів і стали з ними активно співпрацювати.

Кабінет міністрів А. Волошина, у свою чергу, не втрачаючи часу заходився будувати українську державність на урізаній території автономного краю. Насамперед, у Хусті він швидко завершив свою реорганізацію, розпочату ще в Ужгороді. На середину листопада 1938 р. автономний уряд Підкарпатської Русі складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ (міністр Е. Бачинський), шкільництва та народної освіти (міністр А. Штефан), юстиції (належало до компетенції самого А. Волошина, але він передав керівництво ним своєму раднику А. Дутці) і комунікацій (міністр Ю. Ревай).

Кожне окреме міністерство мало по кілька ресортів (відділів). Наприклад, міністерство комунікацій мало вісім відділів: господарства, фінансів, залізниць, пошт, телефонів і телеграфів, охорони здоров'я, торгівлі і промислів, громадських робіт, соціальної опіки. Значну роль в діяльності уряду відігравали особисті секретарі прем'єр-міністра С. Росоха та І. Рогач – люди молодшої генерації з радикальними поглядами²⁷.

Незабаром при кабінеті міністрів А. Волошина були створені служба безпеки, управління поліції в Хусті, відділ преси і пропаганди, який, зокрема, з метою інформування населення про діяльність уряду видавав «Бюлетень пресової служби». Щодня масовим накладом виходила урядова газета «Нова свобода», редакцію якої очолював відомий громадсько-політичний діяч і письменник В. Гренджа-Донський. Автономний уряд надавав особливого значення політичній та пропагандистській роботі. Це пояснювалося як необхідністю мобілізації зусиль населення краю на розбудову української держави, так і потребою протидії підіривній діяльності з боку Угорщини і Польщі, нападам терористів з цих країн на населенні пункти Закарпаття, антиукраїнській пропаганді проугорської «п'ятої колонії», а також послаблення напруженості в українсько-чеських відносинах.

Урядом Волошина за порівняно короткий відрізок часу вдалося, наприклад, переконати населення в необхідності всенародного захисту кордонів краю. На початку листопада 1938 р. була утворена організація народної оборони – Карпатська Січ, що являла собою напіввійськову організацію (її члени не були озброєні). Перші січові загони стали формуватися ще на початку 30-х років в містечку Ясіня за ініціативою одного з керівників Гуцульської Республіки (1919 р.) Д. Климпуша. Тоді це були здебільшого протипожежні та культурно-просвітні товариства. Однак загострення міжнародної ситуації навколо ЧСР і бажання закарпатців допомогти чехословацьким військам захистити територію автономного краю змусило провідників Карпато-української держави прискорити створення місцевих збройних сил. За підтримки міністерства внутрішніх справ, а також керівництва ОУН та фінансової допомоги української діаспори команди Карпатської Січі виникли майже в кожному більш-менш великому населеному пункті краю: загальна кількість вишколених січовиків становила близько 2 тисяч. Керівництво цими командами (січовими відділами) на місцях здійснювала Головна команда на чолі з командантом Карпатської Січі Д. Климпушем, що перебувала в Хусті²⁸.

Звістку про надання автономії Закарпаттю і, особливо, початок розбудови Карпато-української держави урядом А. Волошина з великим захопленням сприйняли українці у всьому світі. Про підтримку українського уряду і готовність всіляко допомогати його державотворчій діяльності свідчать сотні листів й телеграм національно свідомих українців з різних країн, що надходили до канцелярії Волошина. Крім моральної підтримки, українці США, Канади, країн Європи і Азії масово відгукнулися на звернення уряду Волошина та Української народної ради до українців зарубіжних країн з проханням про допомогу та із

закликом до співпраці. Ними, зокрема, створювалися різноманітні «Допомогові комітети», «Національні фонди допомоги Карпатській Україні», організовувався збір коштів, медикаментів, продовольства тощо. З метою залучення необхідних краю спеціалістів із різних галузей народного господарства 10 грудня 1938 р. було створене українське емігрантське бюро у Карпатській Україні, яке, як зазначалося в урядовому рішенні, «збирає й систематизує заяви українських емігрантів щодо служби в державних, громадських і приватних установах та закладах». Чимало вкрай потрібних молодій автономній державі фахівців з числа українських емігрантів отримувало карпатоукраїнське підданство і, відповідно, чехословацьке громадянство, що дозволяло їм легально працювати в Закарпатті²⁹.

Особливу активність в цьому та братню солідарність із закарпатцями виявляли українці Галичини, які вбачали в Карпатській Україні провісника цілої Соборної України і в розбудову якої теж хотіли внести свій вклад. Упродовж всього короточасного існування Карпатоукраїнської держави закарпатці постійно відчували як моральну підтримку, так і матеріальну допомогу з боку галичан. Зокрема, незважаючи на репресивні заходи польських властей, вони сотнями нелегально переходили польсько-чеський кордон з бажанням особисто запропонувати молодій автономній державі свої знання, набутий досвід і свої руки. В урядових структурах автономного краю в центрі і на місцях, в українських школах і національно-культурних осередках, в народному господарстві і січових загонах самовіддано працювали й діяли сотні галицьких українців³⁰.

Разом з тим, їх активні дії, особливо радикально налаштованих членів ОУН, а їх було чимало серед галичан, ускладнювали політичну ситуацію та міжнародне становище Карпатської України, зокрема українсько-польські відносини, а також поглиблювали суперечності в самому українському таборі. Автономний уряд А. Волошина постійно відчував тиск і опозицію з боку молодих радикальних націоналістів, які посідали чільне становище в державних й партійних структурах та керівництві Карпатської Січі і настійно вимагали рішучіших дій, зокрема по відношенню до чехів і пражської влади.

Дослідник джерел з міжвоєнної історії Закарпаття М. Болдичар з цього приводу небезпідставно відзначає, що галичани активно переконували прем'єра А. Волошина в тому плані, «що Закарпаття в даних конкретних історичних умовах повинно стати центром об'єднання всіх українських земель в єдиній соборній Українській державі. Саме ця ідея була однією з причин того, що все частіше і настирливіше почало ставитися питання про офіційну зміну назви автономної одиниці»³¹. Під

впливом подібних рекомендацій керівництво Української народної ради 17 листопада 1938 р. надіслало телеграму голові чехословацького уряду і Законодавчої комісії парламенту ЧСР такого змісту: «Є неспірним, що наш народ є народом українським, а не русским, то є великоруським. Тому назва Підкарпатська Русь не відповідає дійсності. Українська Народна Рада, яка проголосила р. 1919 прилучення нашого народу до республіки, як народня репрезентантка українського населення в інтересі консолідації та спокійного розвитку цього краю, домагається, щоб в новій Конституції була ужита урядова назва цього краю: Карпатська Україна. Тим буде нещасне язикове питання раз на все вирішене. Домагаємося того й тому, бо під плащем рускості провадилася і провадиться протидержавна чинність та мадярська іридента»³².

Питання про перейменування назви автономної території на «Карпатську Україну» знову було порушено міністром Ю. Реваєм на засіданні чехо-словацького парламенту 22 листопада 1938 р. під час прийняття поправки до конституції ЧСР у формі «Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі». Однак його пропозиція була відхилена і у прийнятому законі підкреслювалося: «Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької Республіки. Дефінітивну назву автономної території південнокарпатських русинів установить закон Союму Підкарпатської Русі» і він же встановить «урядову мову та мову навчання в школах на території Підкарпатської Русі». Згідно з цим конституційним законом, який юридично закріпив автономний статус Закарпаття як державного утворення в рамках другої Чехо-Словацької Республіки, «урядову й виконавчу владу на території Підкарпатської Русі від 11 жовтня 1938 р. виконує у всіх справах, що належить до компетенції Підкарпатської Русі, тричленний уряд Підкарпатської Русі, який являється складовою частиною Центрального Уряду, аж до того часу, коли буде утворений Уряд Підкарпатської Русі». Адміністративний апарат віце-президента (крайовий уряд) позбавлявся своїх повноважень, що передавалися до компетенції міністерств автономного уряду. Упродовж п'яти місяців намічалось провести вибори до першого представницького і законодавчого органу автономної території – «Союму Підкарпатської Русі»³³.

Проте вже через кілька днів автономний уряд Волошина видав «Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 року про запровадження на її території державної української (малоруської) мови», а в кінці грудня розпустив земський (крайовий) уряд в Хусті і офіційно дозволив вживати поряд із назвою «Підкарпатська Русь» також назву «Карпатська Україна». Так перемогою українського завершилася боротьба двох напрямів в

Закарпатті. Ці бурхливі історичні події кінця 1938 р., як слушно наголошує В. Маркусь, «стали милевими стовпами на шляху політично-державного становлення українського народу Закарпаття»³⁴.

Після цього пріоритетним напрямом політики уряду А. Волошина стає правотворча діяльність, яка була покликана наповнити реальним змістом статус автономного краю як суб'єкта федерації у складі Чехо-Словацької республіки. До таких нормативних актів належать розпорядження про передачу всієї влади Кабінету міністрів Карпатської України до обрання Сойму, про створення Вищого суду і Вищої державної прокуратури та ін. 24 січня 1939 р. міністерство внутрішніх справ у Хусті видало розпорядження, яке завершило формування структури виконавчо-розпорядчої влади в Карпатській Україні. Згідно з ним, окружні начальники отримали повноваження розпустити сільські громадські заступництва на чолі із старостами повсюди, «де укажеться потреба», призначивши на їх місце урядових комісарів і дорадчі комісії³⁵.

Разом з тим, створення жорсткої вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян у їх конституційних правах свідчили, на думку багатьох дослідників, про ознаки авторитарного політичного режиму в Карпатській Україні. Дійсно, події, особливо зовнішні, розвивалися таким чином, що внутрішньополітичне становище Карпатської України дедалі більше ставало нестабільним і вибухонебезпечним, а це, у свою чергу, викликало необхідність створення оптимальних умов для консолідації всіх патріотичних українських сил, але водночас призвело до здійснення урядом Волошина ряду антидемократичних актів. До них, наприклад, можна віднести утворення 20 листопада 1938 р. згідно з наказом А. Волошина концентраційного табору Думен поблизу м.Рахова, до якого могли потрапити «дезертири та втікачі з заграниці», «політичні провинивці з нашого краю...» (щоправда, цей табір був не стільки концентраційним, на зразок фашистських чи сталінських, а швидше місцем для тимчасового утримання інтернованих), введення досить жорсткої цензури на газети і журнали, що видавалися в Карпатській Україні, закриття місцевих осередків русофільського культурно-просвітнього «Общества им. Духновича» і низки русофільських антиукраїнських видань та інші такого роду заходи автономного уряду³⁶.

Загалом, політична діяльність уряду Карпатської України, який взяв чіткий курс на українізацію всього суспільного життя автономного краю, і надалі залишалася головним напрямом його роботи, тим більше що попереду були перші вибори до парламенту – Сойму Карпатської України. На жаль, незважаючи на поставлене прем'єром А. Волошиним перед міністерством внутрішніх справ краю завдання зробити усе для

того, «щоби у найкоротшому часі між українським народом і чеським урядництвом (в Карпатській Україні на той час проживало 8,5 тис. чеських чиновників, а разом із сім'ями – понад 15 тис. чехів. – С.В.) настали знову нормальні, приятельські відносини», вони погіршилися. Щоправда не лише через вороже ставлення чехів до процесів українізації, але й в наслідок активної античеської пропаганди проугорської «п'ятої колони» в краї.

Загострилися стосунки автономного уряду і з чеською центральною владою, особливо після того, як новообраний президент ЧСР Е. Гаха в грудні 1938 р. звільнив з роботи міністра внутрішніх справ Карпатської України Е. Бачинського і на його місце 16 січня 1939 р. призначив чеського генерала Л. Прхалу. Це рішення чеської влади було розцінено урядом Волошина як втручання у внутрішні справи автономної української держави. Демонстрації проти призначення чеського генерала українським міністром в багатьох населених пунктах краю вилилися у масові акції протесту. Через кілька днів між Прагою і Хустом було досягнуто компромісу – Л. Прхала почав виконувати обов'язки міністра транспорту³⁷.

Втім, це не зняло занепокоєння керівництва ЧСР розвитком подій в Карпатській Україні, зокрема все більш відвертим зближенням уряду А. Волошина з Німеччиною (відкриття німецького консульства в Хусті, допомога німецьких військових радників в підготовці карпатських січовиків, становлення карпатоукраїнсько-німецьких економічних взаємин). Говорячи про очевидну пронимецьку орієнтацію уряду Карпатської України, слід зазначити, що Німеччина на той час була єдиною великою країною, яка обіцяла йому своє покровительство. Саме за її підтримкою кабінет Волошина сподівався зберегти територіальну цілісність краю в період загострення міжнародного становища в Центральній Європі, захистити його населення від угорської агресії³⁸. В цілому, політична ситуація в Карпатській Україні залишалася напруженою, посилювалися суперечності в українському таборі, особливо між представниками старшого і молодшого покоління державників, поміркованими місцевими і радикальними емігрантськими діячами.

20 січня 1939 р. уряд Карпатської України, «виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих в Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена, загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили діяльність до появи вищенаведеного розпорядження чехо-словацького уряду».

Преса Карпатської України цей крок уряду розцінила як вияв політичної мудрості, наголошуючи на тому, що «політичне керівництво

й провід Карпатської України належить Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолідації й концентрації національних сил Карпатської України. Це не є політична партія, хоч і складається з активних людей всіх бувших національно-українських партій. В цім органі не панує жадна доктрина, тут панує лише українська державотворча ідея...». Досить туманно пояснювався такий відхід від демократії і урядом: «Народ уже прозрів. Щоб не роз'єдинили його вороги, позбувся всякого партійництва».

До речі, це був не лише антидемократичний, але й юридично помилковий крок уряду А. Волошина. Адже розпуск політичних партій автоматично виводив з парламенту й сенату ЧСР всіх закарпатських депутатів від розпущених партій, які втрачали можливість на федеральному рівні захищати інтереси автономного краю і його населення. Оговтавшись, 6 лютого 1939 р. уряд Карпатської України новим розпорядженням скоригував своє попереднє рішення, яке не повинно було відноситися до аграрної, соціал-демократичної, народно-соціалістичної та християнсько-народної партій. Втім, це не врятувало ситуацію³⁹.

Розпускаючи всі політичні партії, прем'єр А. Волошин дав дозвіл на створення лише однієї політичної організації – «Українського Національного Об'єднання» (УНО), кістяк якого склали представники вищеназваних чотирьох пропрезидентських партій. УНО, по суті, стало державною партією, створеною розпорядженням уряду, статут і програма якої були витримані в дусі ідеології інтегрального націоналізму, привнесеної на Закарпаття діячами ОУН. 24 січня 1939 р. був іменований центральний провід УНО, який очолив голова Української народної ради Федір Ревай (брат міністра Ю. Ревая). А вже 27 січня проводом об'єднання було сформовано список кандидатів у послы (депутати) до Сойму Карпатської України із 32 осіб – переважна більшість із них була членами того ж УНО. Очолювали список «Батько Прем'єр о.Августин Волошин та міністр Юліян Ревай».

Розпочалася активна пропагандистська робота, щоб переконати населення краю в необхідності проведення виборів до парламенту Карпатської України на безальтернативній основі і голосувати за одним списком кандидатів (це суперечило законодавству ЧСР про вибори, згідно якому висування кандидатів здійснюється тільки на багатопартійній основі). Сотні листівок в містах і населених пунктах Карпатської України закликали усіх мешканців прийти на вибори і одностайно голосувати за список УНО⁴⁰. Навіть в останній день перед виборами проводом УНО було влаштовано 64 публічних зборів⁴¹.

Вибори до Сойму Карпатської України відбулися 12 лютого 1939 р. і стали чи не найважливішою віхою в процесі реалізації автономних прав

краю. Їх результат, за свідченням очевидців, «був так надзвичайно успішний..., що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України». Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах (265 тис. чол.), 92,4% проголосували за Українське національне об'єднання. В цілому, на думку фахівців-істориків, «вибори пройшли в спокійній поважній атмосфері»⁴², «на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними»⁴³, хоча окремі дослідники стверджують, що вони «перетворилися у відвертий політичний фарс»⁴⁴, а «їх результати – фальсифіковані»⁴⁵.

Навряд чи останні твердження є коректними й достатньо науково аргументованими. Адже населення навіть за одного виборчого списку мало певну свободу вибору: в столиці Карпатської України – Хусті, наприклад, було зафіксовано понад 2 тис. голосів проти УНО, а загалом його список не підтримало більше 20 тис. голосуючих, які були проти або подали недійсні бюлетні⁴⁶. Але головне полягало в тому, що перші в історії Закарпаття вибори до власного представницького й законодавчого органу нарешті відбулися. Їх результати засвідчили схвалення основною частиною закарпатських українців курсу кабінету міністрів А. Волошина на утвердження національної державності.

На жаль, в порівнянні з успішними наслідками політичної діяльності уряду А. Волошина, значно скромнішими були результати його господарської праці. Вкрай бідні економічні ресурси й обмежені можливості автономного краю після приєднання найбільш розвинутої в економічному відношенні частини Закарпаття до Угорщини, постійний дефіцит бюджету Карпатської України, негативний вплив цілої низки зовнішніх факторів, пріоритетна увага до політичних питань, боротьби з «ворогами української нації» – все це завадило урядові серйозно зайнятися соціально-економічними та культурними проблемами краю.

Щоправда, планів й намірів в цьому напрямку було чимало. 19 листопада 1938 р. Українська народна рада в Хусті видала «Маніфест до українського народу», в якому були накреслені головні пункти господарської програми уряду Волошина. На перший план висувались проведення земельної реформи, розвиток хліборобства й виноградарства, піднесення скотарства і молочарства. Але найголовніше завдання полягало в тому, щоб забезпечити місцеве населення продуктами харчування. Справа в тім, що ціни на продукти постійно підвищувалися, хоча заробітна плата залишалася без змін. Щоб запобігти голоду, особливо в гірських районах, автономний уряд пішов на відміну деяких податків. В лютому 1939 р. на його вимогу міністерство господарства ЧСР додатково виділило 300 тис. крон для проведення акції надання

допомоги найбіднішому населенню краю. Тоді ж уряд Карпатської України «призначив півмільйона корон на харчеву акцію бідних дітей».

Однак, разові допомогіві заходи не могли суттєво поліпшити становище. Неспроможний вирішити цю проблему власними силами А. Волошин змушений був шукати допомоги за кордоном. Почалися поставки кукурудзи з Румунії, розглядалося питання про обмін закарпатського лісу і солі на зерно з урядами Німеччини і Угорщини. Водночас проводилась певна робота щодо поліпшення страхування й пенсійного забезпечення населення: в Хусті, зокрема, був створений Краєвий уряд робітничого забезпечення⁴⁷.

Вже з перших днів своєї діяльності автономний уряд А. Волошина зіштовхнувся ще з однією складною проблемою – безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалась за рахунок галичан, що нелегально переходили польсько-чеський кордон, втікачів з території, окупованої Угорщиною, а також через припинення окремих видів робіт. Одночасно відбувалась рееміграція закарпатців в пошуках роботи за кордон. З метою поліпшення становища уряд Карпатської України в січні 1939 р. розпочав переговори з урядом Німеччини, Чехо-Словаччини і деяких інших країн про можливість для закарпатців виїжджати на заробітки. Така домовленість була досягнута і кільком групам робітників вдалося поїхати на сезонні роботи до Німеччини і Чехо-Словаччини, хоча це не зняло хронічну для Закарпаття проблему безробіття⁴⁸.

Основним багатством краю залишався ліс і тому урядом робилися активні спроби щодо реорганізації та централізації лісового господарства, проведення його націоналізації. У січні 1939 р., після створення єдиної дирекції лісів в Буштині, розгорнулися великі роботи в державних лісах: було прокладено кілька транспортних середників, почалося будівництво нових комунікацій, залізничних і автомобільних доріг, пошук нових ринків збуту та можливостей залучення іноземного капіталу тощо. В результаті ситуація у лісовому господарстві поступово стабілізувалась. Прибутковою галуззю промисловості краю залишалось добування солі. Певні позитивні зрушення відбулися в хімічній (досить успішно працювало 5 фабрик) та харчовій промисловості краю. Уряд Карпатської України розробив програму електрифікації країни, для здійснення якої було організовано товариство «Карпатські Електровні», значну увагу приділяв розвитку пошт і зв'язку, розробці корисних копалин, мінеральних джерел, робив певні спроби поліпшення жалюгідного становища у медичному обслуговуванні населення, перспективного значення для краю надавав розвитку туризму тощо.

Деякі конкретні заходи були втілені в життя в галузі освіти. Зокрема, уряд А. Волошина став домагатися введення в усіх школах,

державних та інших установах обов'язкової української мови. Одночасно розширилася мережа українських шкіл: були відкриті гімназії з українською мовою навчання в Білках, Рахові і Ракошині, понад 50 нових горожанських та сільських народних шкіл, обговорювалося питання відкриття народного університету і перенесення до Хусту з Праги Українського вільного університету. Активну діяльність на освітянській ниві здійснювало товариство «Учительська громада», членами якого було близько 2 тис. представників нової української учительської генерації тощо.

Завдяки приїзду в Карпатську Україну відомих діячів української культури та їх співпраці з урядом, в краї активізувалося українське культурне життя. У Хусті було створено літературно-мистецьке товариство «Говерла», яке видавало одноіменний щомісячник за редакцією Олега Ольжича, діяв державний театр «Нова Сцена» (режисер Ю. Шерегій), розпочалися роботи зі створення першої в Закарпатті кіностудії, став видавати свій релігійний альманах С. Сабол (Зореслав). До речі, уряд Волошина проводив досить активну політику в галузі релігії і церкви: підтримуючи насамперед греко-католицьку церкву, вірними якої була переважна більшість українського населення Закарпаття, він водночас пішов на зближення з керівництвом православної церкви, сприяв запобіганню міжконфесійних конфліктів в краї⁴⁹.

Однак, більшість планів й задумів уряду Карпатської України у вирішенні проблем господарського і культурного будівництва, покращенні соціального становища та рівня життя населення так і не були реалізовані. І головна причина цього не стільки в надмірній політичній, націоналістичній заангажованості уряду А. Волошина, прорахунках й помилках в його діяльності, що дійсно мали місце, скільки в тому, що за тих внутрішньо-політичних й, особливо, міжнародних умов, Карпатська Україна не мала реальної можливості повноцінно функціонувати як автономна, а тим більше самостійна, незалежна держава. До того ж і часу для цього історія відвела молодій українській державі занадто мало.

Незважаючи на карпатоукраїнсько-німецьке зближення і загравання Німеччини з українськими політичними силами, її союзниця – Угорщина не відмовлялась від своїх претензій на всю територію Закарпаття: її приготування до вторгнення на територію Карпатської України не припинялися ні на мить. Втім, останнє слово в розв'язанні проблеми Закарпаття належало Німеччині, яка певний час приховувала свої справжні наміри і утримувала Угорщину від агресії. Наприкінці 1938 – на початку 1939 рр. в дипломатичних колах і серед громадськості європейських держав навіть склалося враження, що третій рейх

підтримує Карпатську Україну з метою гарантування її незалежності і використання як П'ємонту для об'єднання навколо неї всіх українських земель. Галас, піднятий з цього приводу європейською пресою, в деякій мірі насторожив Угорщину і Польщу, а також викликав відому саркастичну реакцію Й. Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б), що засвідчило незацікавленість СРСР в існуванні Карпатської України.

Рішення Гітлера 6 березня 1939 р. остаточно ліквідувати Чехо-Словаччину виявило справжні наміри політики Німеччини. Не бажаючи надто посилювати Угорщину приєднанням до неї Словаччини, вона ініціювала незалежність останньої, а 12 березня дала згоду М. Горті на окупацію Карпатської України. В ці критичні березневі дні її автономний уряд, що готувався до відкриття Союму Карпатської України, призначеного президентом ЧСР Е. Гахою на прохання А. Волошина на 15 березня 1939 р., все ще покладав надії на німецьке заступництво перед угорським вторгненням. Увечері 14 березня 1939 р., щойно дізнавшись про проголошення Словаччиною самостійності, що означало остаточний державний розпад ЧСР, і скупчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною, А. Волошин офіційно проголосив її незалежною державою. Одночасно було названо склад нового уряду: прем'єр – д-р Августин Волошин, закордонні справи – Юліан Ревай, внутрішні справи – д-р Юрій Перевузок, господарство – Степан Клочурак, фінанси й комунікації – д-р Юлій Бращайко, здоров'я і соціальна опіка – д-р Микола Долинай. Після цього до Берліну була відправлена телеграма: «Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Рейху. Прем'єр-міністр доктор Волошин. Хуст».

Окремі підрозділи угорських військ тим часом вже перейшли кордони Карпатської України, а відповіді з рейхсканцелярії не було. Вранці 15 березня уряд Волошина ще раз звернувся до Берліна з конкретним запитанням: чи віддала Німеччина Карпатську Україну Угорщині? Лише після цього відомство Ріббентропа через свого консула в Хусті порадило А. Волошину «не чинити опір угорському вторгненню, бо німецький уряд у даній ситуації, на жаль, не може взяти Карпатську Україну під протекторат»⁵⁰.

В такій безвихідній ситуації того ж дня після обіду в Хусті розпочала свою роботу перша і остання сесія Союму Карпатської України. Протягом трьох годин відбулося шість окремих засідань, на яких було ухвалено документи історичної ваги. Зокрема, таємним голосуванням сойм обрав президента новоствореної української держави – Волошина, а також прийняв два закони, які мали статус конституційних і визначали форму нового державного утворення. Ними

підтверджувалося, що Карпатська Україна є незалежною державою – республікою з президентом на чолі, обраним соймом. Державною мовою Карпатської України проголошувалася українська. Державним прапором затверджувався національний синьо-жовтий прапор, а державним гербом – сполучення краєвого герба (ведмідь у лівім червонім колі й чотири сині та три жовті смуги в правому півколі) з національним (тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Державним гімном Карпатської України оголошувався національний гімн «Ще не вмерла Україна». Сойм також уповноважив уряд за згодою президента Карпатської України видавати розпорядження, що матимуть силу закону⁵¹.

Втім, уряду новоствореної незалежної Карпато-Української Республіки так і не судилося приступити до виконання цих ухвал Сойму. Того ж дня, 15 березня 1939 року, угорські війська розпочали загальний наступ по всій території щойно проголошеної української держави, який завершився 18 березня її повною окупацією і приєднанням до Угорщини. Уряд Карпатської України разом із новообраним президентом А. Волошиним змушені були залишити територію своєї країни. Нечисленні загони Карпатської Січі самовіддано протистояли величезній силі агресора: близько 1 тис. січовиків полягли у нерівному бою, стільки ж патріотів стали жертвами фашистського терору після поразки Карпатської України, інші залишили окуповану територію рідного краю або перейшли до партизанської боротьби⁵².

Отже, упродовж півроку в Карпатах існувала українська держава двох типів: з 11 жовтня 1938 р. до 14 березня 1939 р. Підкарпатська Русь – Карпатська Україна була автономною частиною федеративної (другої) Чехо-Словацької республіки, а 14–18 березня 1939 р. Карпатська Україна заявила про себе світу як незалежна держава.

При оцінці цієї історичної події, очевидно, можна погодитися із твердженням дослідників, що акт проголошення Карпатської України самостійною, незалежною державою «був більше результатом спонтанного і стихійного характеру, який став можливим у зв'язку з певними об'єктивними причинами: політичною кризою в Європі, розпадом Чехословаччини, проголошенням самостійності Словаччини тощо»⁵³. Через агресію й окупацію Угорщиною, здійсненими за згодою недавнього «покровителя» Карпатської України – Німеччини, молода незалежна держава, так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на це, вона залишила свій слід в історії боротьби українського народу за національну державність. Виникнення Карпатської України перед усім світом продемонструвало, що Закарпаття – споконвічна українська земля, де живуть українці, які

бажають мати соборну державність разом зі своїми кривними братами на інших українських землях.

¹ Вегеш М.М., Віднянський С.В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939). – Київ-Ужгород, 1998. – С. 63-64.

² Див.: Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. – Част. перша і друга. – Ужгород, 1993, 1996; Ванат І. Вказ. праця. – С. 255-297; Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939). (Соціально-економічний і політичний розвиток). – Ужгород, 1993; Нариси історії Закарпаття. – С. 274-348; Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. Спомини. – Торонто, 1977 та інші.

³ Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. В 2-х томах. – Том І. – Ужгород, 1997. – С. 4.

⁴ Маркусь В. Від народу-племіні через автономістські прагнення до державності й соборності // Культура українських Карпат: традиції і сучасність. – С. 22.

⁵ Стерчо П. Вказ. праця. – С. 55-56.

⁶ Нариси історії Закарпаття. – С. 277.

⁷ Болдижар М. Вказ. праця. – Част. перша. – С. 79.

⁸ Магочій П.Р. Вказ. праця. – С. 144.

⁹ Див.: Нариси історії Закарпаття. – С. 279–281.

¹⁰ Цит. за: Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. В 2-х томах. – Том 2. – Ужгород, 1997. – С. 81.

¹¹ Магочій П.Р. Вказ. праця. – С. 145.; Нариси історії Закарпаття. – С. 282.

¹² Белень М. Карпатська Україна в портретах. Науково-популярне видання. – Ужгород, 1998. – С. 9.

¹³ Нова свобода. – 1938. – 27 жовтня.

¹⁴ Болдижар М. Вказ. праця. – Част. перша. – С. 81.

¹⁵ Вегеш М.М. Вказ. праця. – Том 2. – С. 83-84.

¹⁶ Нова свобода. – 1938. – 28 жовтня.

¹⁷ Там само. – 27 жовтня.

¹⁸ Вегеш М.М. Вказ. праця. – Том 2. – С. 83.

¹⁹ Болдижар М. Вказ. праця. – Част. перша. – С. 81-82.

²⁰ Там само. – С. 105.

²¹ Нова свобода. – 1938. – 4 грудня.

²² Цит. за: Болдижар М. Вказ. праця. – Част. перша. – С. 108.

²³ Нова свобода. – 1938. – 30 листопада.

²⁴ Там само. – 30 жовтня.

²⁵ Див.: Болдижар М. Вказ. праця. – Част. перша. – С. 100-104.

²⁶ Нова свобода. – 1938. – 5 листопада.

²⁷ Див.: Болдижар М. Вказ. праця. – Част. друга. – С. 27.

-
- ²⁸ Белень М. Вказ. праця. – С. 12-19.
- ²⁹ Болдижар М. Вказ. праця. – Част. перша. – С. 88.
- ³⁰ Див.: Вегеш М.М. Вказ. праця. – Том I. – С. 196-215.
- ³¹ Болдижар М. Вказ. праця. – Част. перша. – С. 85.
- ³² Нова свобода. – 1938. – 22 листопада.
- ³³ Див.: Стерчо П. Вказ. праця. – С. 235-241.
- ³⁴ Маркусь В. Вказ. праця. – С. 22.
- ³⁵ Нариси історії Закарпаття. – С. 288–289.
- ³⁶ Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939). – С. 76-77.
- ³⁷ Див.: Вегеш М. Вказ. праця. – Том 2. – С. 84-87.
- ³⁸ Див. Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938–1939 рр.). – Ужгород, 1996.
- ³⁹ Див.: Вегеш М.М. Вказ. праця. – Том.2. – С. 89-90.
- ⁴⁰ Див.: Росоха С. Вказ. праця.
- ⁴¹ Нова свобода. – 1939. – 17 лютого.
- ⁴² Магочій П.Р. Вказ. праця. – С. 147.
- ⁴³ Вегеш М.М. Вказ. праця. – Том 2. – С. 92.
- ⁴⁴ Нариси історії Закарпаття. – С. 313.
- ⁴⁵ Болдижар М. Вказ. праця. – Част. перша. – С. 127.
- ⁴⁶ Там само. – С.125; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К., 1999. – С. 316.
- ⁴⁷ Див.: Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939). – С. 14-36.
- ⁴⁸ Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина. – С. 10–12.
- ⁴⁹ Див.: Нариси історії Закарпаття. – С. 300–301; Вегеш М.М. Вказ. праця. – Том.2. – С. 52-59.
- ⁵⁰ Нариси історії Закарпаття. – С. 316.
- ⁵¹ Див.: Росоха С. Вказ. праця.
- ⁵² Див.: Нариси історії Закарпаття. – С. 340; Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939 рр.). – Ужгород, 1996; Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави: Нотатки з історії Закарпаття. – Ужгород, 1991.
- ⁵³ Болдижар М. Вказ. праця. – Част. перша. – С. 107-108.